SOKRAT

(GRČKI FILOZOF)

SASTAVIO I O SVOM TROŠKU IZDAO

PETAR VALJAVEC,
UMIROVLJENI GIMNAZIJSKI PROFESOR.

CIJENA 70 FILIRA.

OSIJEK 1909.

TISAK PRVE HRVATSKE DIONIČKE TISKARE U OSIJEKU

SOKRAT

(GRČKI FILOZOF)

SASTAVIO I O SVOM TROŠKU IZDAO

PETAR VALJAVEC,

UMIROVLJENI GIMNAZIJSKI PROFESOR.

KJIŽARSKA CIJENA.

OSIJEK 1909.

TISAK PRVE HRVATSKE DIONIČKE TISKARE U OSIJEKU.

PREDGOVOR.

Ime „Sokrat“ gotovo je svakomu i napola izobraženomu čovjeku poznato, ali malo ima ljudi, kojima je poznato vrijeme, u kakovo se Sokrat rodio i živio, kojima je poznat njegov odgoj, njegov način življenja, njegova vanjština, njegova nauka, njegova naučna metoda, njegovi nazori i drugo. Stoga sam se odlučio sastaviti brošuricu, da njezin čitalac o tom velikom grčkom filozofu malko veći pojam dobije.

Važnije knjige, koje sam sastavljajući ovu brošuricu čitao jesu ove:

1. Dr. Josef Ogórek. Sokrates im Verhältnisse zu seiner Zeit. Öffentliche Vorträge. Lemberg 1888. Buchdruckerei des Stauropigianischen Instituts. Geschäftsleiter: Josef Tarnawsky.

2. Fr. Mich. Vierthaler. Geist der Sokratik. Ein Versuch den Freunden des Sokrates und der Sokratik geweiht. Salzburg 1793. In den Mayr'schen Buchhandlung.

3. Rafner Otto. Die sogenannte Sokratische Methode, dargestellt nach Xenophons Memorabilien. Ova je rasprava štampana u: Jahresbericht des öffentlichen Stifts-Untergimnasiums der Benedictiner zu St. Paul. Ausgegeben am Schlusse des Schuljahres 1894.

4. Sokrates nach den Überlieferungen seiner Schule dargestellt von Rihard Kralik. Wien. Verlag von Carl Konegen 1899.

5. Ludwig Breitenbach. Xenophons Memorabilien. Fünfte Auflage, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1879.

6. Martin Kuzmić. Spomeni Sokratovi. Štampano u Zagrebu 1899., a izdala Matica Hrvatska.

§ 1. U kakovo se vrijeme Sokrat rodio i mladost svoju sprovadjao.

Stari pisci pripovijedaju o Sokratovu životu samo malo, pa ni to nije sve sigurno i vjerojatno.

Sokrat se je rodio u najsjajnijoj periodi Atenske države. U toj je periodi i svoju mladost sprovadjao. U toj periodi bijaše Atena, što se pjesničtva, umjetnosti, vanjskoga sjaja i lagodnoga života tiče, prvi grad u Grčkoj. Dosta je n. pr. da spomenem tri najveća tragičara grčka: Eshila, Sofokla, Euripida; krasne javne zgrade kao Odeum, Partenon, Propileje i druge, što su ih veoma glasoviti graditelji sagradili a veoma glasoviti kipari i slikari kao Fidija, Polignot i drugi ukrasili. Zatim Perzijske ratove (Sokratov je otac i djed živio za Perzijskih ratova). Čovjek bi rekao, da su se u to doba ratni bogovi i muze složili, da svojega ljubimca — grad Atenu — svom ljepotom i sjajem ukrase. Kuće za stanovanje ljudi bijahu veoma jednostavne i skromne. Tomu se ne treba čuditi: Grci su naime zapravo samo večer i noć u kući sprovadjali, te tako nijesu ćutili potrebe prostranih i krasnih stanova. Dapače bijaše kroz dugo vrijeme zakonom zabranjeno privatne kuće arhitektonskim ukrasom isticati, da bi se hramovi t. j. stanovi bogova uvijek bitno od privatnih kuća razlikovali. [1])

§. 2. Sokratovo rodjenje.

Sokrat, najmudriji i najčovječanskiji Grk, rodio se 6. svibnja (?) god. 469. (?) prije Isukrsta u Ateni.

Njegov otac Sofronisko, čestiti i ugledni atenski gradjanin, po zanatu kipar, imao je neznatan posjed i kućicu. U toj se kućici Sokrat rodio, u njoj je svoje dječačko, svoje mladenačko, svoje muževno doba i svoju starost sve do svoje smrti (g. 399.) sproveo.

Njegova majka Fainareta bila je štovana gospodja i, jer spretna, mnogo pozivana primalja.[2]) Kada se je Sokrat već filozofijom bavio, ponosio bi se u šali, da je od nje naučio svoju duševnu primaljsku umjetnost, umjetnost naime, da iz muškaraca (surazgovaralaca) misli (pojmove) izvlači, kao što je njegova mati iz utrobe žena djecu.[3]) — Fainareta se po Sofroniskovoj smrti

udala za Hairedema te mu rodila Patroklesa.[4]) Sokrat nije imao osim ovoga polubrata nijednoga brata, nijedne sestre.

§ 3. Sokratov odgoj.

Atenski su dječaci učili u školi počevši od sedme godine svoje dobe počela u čitanju, pisanju, računanju; zatim su čitali one pjesnike, koji su junačke čine heroja i junačkih predja slavili, njihovu hrabrost i požrtvovnost za domovinu opijevali, nadalje one pjesnike, kojih pjesme su mnogo drugih pouka za praktički život sadržavale. Ti pjesnici bijahu naročito Homer, Hesiod, Teognid, Fokilid. Uz čitanje tumačio bi učitelj dječacima pjesnike stvarno i gramatički a dječaci bi morali neka mjesta na izust naučiti. To bijaše početna pouka.

Drugi dio obrazovanja sastojao se u glazbenom tečaju. Učitelj je glazbe učio mladiće porabu glazbala, naročito lire. Čim su mladići na liri neku okretnost postigli, pjevali bi uza nju pjesme lirskih pjesnika. Cijeli ovaj (drugi) dio obrazovanja, koji je prije svega imao srce oplemenjivati, zvao se glazbom muziké).

Pokraj spomenutoga duševnoga obrazovanja bijahu atenski mladići u gimnastici poučavani. Grci dobro znajući, da u zdravu tjelu zdrav duh stanuje, polagali su osobitu brigu na svestrano obrazovanje tjela te su u to ime svoje sinove u rvališta (palaestre) šiljali.[5])

Drugi dio ukupne tjelovježbe sačinjavala je gimnastika u višem smislu. O državnom naime trošku bijahu podignute gimnazije. U ovima su se sve tjelesne vježbe njegovale, koje bijahu u Grčkoj u porabi. Te su trčanje, jahanje, skakanje, bacanje koluta (diska), natjecanje na konju, rvanje, šakanje, gadjanje sa lukom, borba s kopljem. U palaestri stečena gimnastička naobrazba se je u gimnaziji nastavljala te više znastveno i umjetno dotjerivala.

Tim bijaše pravo školsko obrazovanje (enkyklios paideía) dokončano a mladić u 18. godini svoga života državnim gradjaninom priznan.[6])

Svemu dječačkomu odgoju bijaše svrha, da se vježbanjem učini tijelo krepko, zdravo, okretno i lijepo, a srce naukom i glazbom oplemeni.

Tako je tekla školska naobrazba do Sokratova vremena.

I Sokrata su roditelji, premda nijesu imućni bili, dali ovako izobraziti. To nam dokazuju jasna i nepobitna mjesta u Platonovim i Ksenofontovim spisima, gdje Sokrat u svojim razgovorima u

dotičnim predmetima toliko znanje i tako duboko razumijevanje pokazuje, kakovo lje ne bi bio mogao pokazati, da nije bio u tim predmetima točno upućen.[7])

Dakako svaki Atenjanin nije spomenutu školsku naobrazbu bio primoran svršiti. Mi znademo točno, da su se redovno jedino sinovi najuglednijih i najbogatijih roditelja takovu tečaju naobrazbe do kraja podvrgavali. Siromašniji se Atenjani zadovoljavahu tim, da im sinovi nauče počela u čitanju, pisanju, računjanju i nešto iz gimnastike. Zatim bi izvadili sinove iz škole te ih poslali kojemu obrtniku, da nauče kakav unosni obrt. To su roditelji morali činiti, ako su htjeli, da ih sinovi pod stare dane podupiru i hrane, kako je to zakonom bilo propisano.

I Sokrat se bavio, budući je bio sin neimućnih roditelja, očevim zanatom (kiparstvom). Da je bio valjani kipar, dokazuju tri odjevene (ne gole) gracije (harite), koje bijahu u Ateni na akropoli postavljene, a bijahu, kako se priča. Sokratovo djelo.[8]) Sokrat je bio prvi, koji je stekao to uvjerenje, da kiparska (i slikarska) umjetnost umije dati licu izražaj duševnog (nutarnjeg) osjećaja.[9]) Kipar Fidija nije o tom još ništa znao.

Atenjani nisu ni iza svršene spomenute školske naobrazbe prestali duševno se i dalje upotpunjavati. Sokrat je bio prvi, koji je mladiće svojim razgovorima o filozofskim pitanjima k sebi privlačio, a njegov su primjer poprimili sofiste, koji su zastranivši katkada za veliki honorar poučavali mladiće u rječitosti i predmetima više tadanje naobrazbe.

§ 4. Različita mnijenja o Sokratu i neke priče o njem.

O nijednom mužu staroga vijeka nema toliko različitih nazora, koliko o Sokratu. Njegovu nauku nazivali su filozovskom prtljarijom (Afterphilosophie), ludim mudrovanjem (Schusterweisheit), a sucima se pričinjalo, da je bezbožac i kvaritelj mladića, Katon bi ga nazivao lijenčinom a neki ga opet držahu sofistom, a drugi revolucionarcem, većina pako patnikom za volju krijeposti. Pa još i danas neki o njem pišu i razne nazore iznose. Tko je Platonove dialoge i Ksenofontove Memorabilije pomno pročitao, mogao ga je rezultat razmišljanja uvjeriti, — tako barem ja mislim — da ima svaki, koji je o Sokratu pisao ili piše, donekle pravo.[10])

O Sokratu pripovijedaju neki pisci, da je bio kapitalista, da je novce na kamate davao, dok napokon nije postao bankrot; drugi opet pripovijedaju, da mu je otac ostavio osamdeset mina (= 6400 kruna). Sve te mine da je uzajmio nekomu prijatelju,

a ovaj da ih je u nesretnoj špekulaciji izgubio. Ja dopuštam, da se Sokrat nije rodio od imućnih roditelja, ali nijesam osvjedočen, da nije nikada bogat bio. Aristofan veli u svojoj komediji „Plutos“, da je bog bogatstva slijep, a mi kažemo „Sreća je nestalna“. Ta i danas čitamo ne rijetko u novinama, da je koji ubogar nenadanom srećom obogatio, a kasnije kakvom špekulacijom ili inom kojom nesrećom opet postao neimućan ili čak siromah. Zar nije moguće, da se je i Sokrat kojom srećom ili čijom dobrotom obogatio, a kasnije opet kojom nesrećom neimućan postao? To, što se Sokratovu neimućtvu mnogi rugahu;[11]) što pisci komedija kažu, da je bosonog hodao, da je bio smiješan, da se nije prao, da je bio nečist,[12] što neki njegov stan smatrahu pećinom napunjenom kojekakvom gamadi, nije za me dokaz, da nije nikada mogao imućan bit, već samo, da do vanjštine nije mnogo držao. Da je Sokratov stan u istinu bio napunjen gadom, a on sam nečist i da je uvijek bosonog ili u drvenim cipelama hodao, ne bismo ga lje nalazili u društvu Alkibijada i mnogih drugih.[13])

Neki tvrde, da bi Aristofan, Ameipsias i drugi komičari sigurno u svojim komedijama bili spomenuli, kako je Sokrat, najmudriji čovjek, od kapitalista i bankira postao siromašni, bankrotirani filozof, da je u istinu bio bogat pa propao. Ja to ne vjerujem. Komičari sami nisu mogli znati, ne će li i oni jednoč postati siromasi i da li ne će u kazalištu biti prisutan koji slušač, koji je od bogataša postao siromahom ili od siromaha bogatašem. Ni ovakovi slušaći, ni koji drugi razborit čovjek ne bi bio udario u smijeh, već bi bili komičaru tu bezobzirnost zamjerili. Ni mi se ne rugamo čovjeku, koji je od bogataša postao siromah.

Danas se uzima, da moramo vjerovati Ksenofontu i Platonu, koji da su najpouzdaniji pisci te tvrde, da Sokrat nije bio imućan.[14])

Komičar Eupolis veli, da je Sokrat znao i krasti. Ali recimo, da je katkada uzeo koju malenkost, to još nije kradja. Ta u Ateni ga je svatko poznavao.

Spomenutih priča o Sokratu ne pripovijeda ni Ksenofon ni Plato. To je sasvim razumljivo. Platon naime i Ksenofon bijahu valjani i odani Sokratovi učenici, nipošto takovi, kakovih spominje priličan broj ova knjiga: „Schülerbriefe über die Mittelschule. Briefe von Schülern, Maturanten, im Berufsleben stehenden Personen und Mittelschulprofessoren als Antworten auf den Fragebogen. Herausgegeben im Auftrag der Kulurpolitischen Gesellschaft von Dr. Robert Scheu, Praesident der Kulturpolitischen Gesellschaft. Wien 1907. Verlag von Moritz Perles, k. u. k. Hofbuchhandlung I. Seilergasse Nro. 4., već takovi, kakovi su još i dandanas mnogi učenici i potčinjeni, koji o svojima učiteljima, ravnateljima itd. u časopisima i novinama samo zaslužna i dobra svojstva spominju a zla i neugodna zašute.[15])

§ 5. Sokratovo daljnje usavršavanje.

Kada je Sokrat svoje remek-djelo, naime u § 3. spomenute tri gracije dovršio, napusti sasvim kiparstvo te se stane baviti filozofijom i ljubavlju prione, da se dovije pojma o spoznaji.

Valjana škola za Sokratovo dalje upotpunjenje bijaše krasni grad Atena[16]) i javni život u njoj: medjusoban život gradjana, saobraćaj sa strancima, velika vreva na trgovima i u luci, pučke i sudbene skupštine, hramovi, javni trijemovi, kazališta, radionice obrtnika, pučki govornici i državnici, filozofi, koji su sa svih strana u Atenu dolazili te ondje, opkoljeni od svojih učenika i slušača naučali, javna mjesta ukrašena djelima raznih umjetnika prvoga reda.[17])

Sokrat je čitao knjige filozofa i pjesnika, on je općio sa sofistima i slušao njihova predavanja, no svoje filozofsko obrazovanje ima više zahvaliti svojemu vlastitomu, samostalnomu razmišljanju, prosvjetnim sredstvima, što ih je Atena u ono doba pruljanju, općenju sa znamenitima muževima i ženama n. pr. Aspažala, općenju sa znamenitima muževima i ženama n. pr. Aspasijom[18]), Diotimom[19]), Teodotom[20]).

Čitamo, da Sokrat inače nije često kazalište pohadjao, osim ako su se komadi njegova prijatelja Euripida davali. Aristofanovu komediju „Oblaci“ posjetio je Sokrat, jer je čuo, da će i on jednom biti nišanom njegovih dosjetaka (vicova).

Sokrat mu nije to u zlo upisao. On običavaše kazivati, da se moramo komičarima navlaš izlagati, jer nas mogu tim, ako kažu istinu, popraviti, ako li pak ne kažu istine, ne tiče nas se njihova dosjetka. Dapače se priča, da se Sokrat u kazalištu digao i dugo vremena stojao, da uzimaju prilike gledaoci njega i glumca, koji ga je prikazivao, sravnjivati.[22])

Sokrat nije odobravao prekomjernog poslovanja, budući da prekomjeran rad čovjeka sili, da premnogo jede i pije te tako duševni rad zanemaruje.

§ 6. Sokratov značaj.

Nama su jedino kasnije godine Sokratova života pobliže poznate. U tima nam se godinama ukazuje Sokrat kao jedan od najvećih, najčistijih, najsobstvenijih značaja staroga vijeka. U mladjim

je godinama bio, kako čitamo, ponešto odan razuzdanomu životu.[23]) Cijeli stari vijek ne poznaje boljega, ni pravednijega muža od Sokrata.[24]) U Ksenofontovim Menorabilijama nalazimo, da j Sokrat bio uzor pobožnosti, uzor susprežljivosti, uzor prijateljstva, svojemu osvjedočenju vjeran, uzorni patriota, muž čvrsta i nepokolebljiva značaja.

Da si svojim slobodoumljem i težnjom za istinom ne pribavi neprijateljstvo i mržnju svojih sugradjana, ne htjede preuzeti javne službe (sravni Platon, apolog. c. 19), u pučkim skupštinama je volio slušati, nego pred pukom govoriti. U Ateni bijaše naime svjetinja naročito zadnjih godina peloponeškoga rata (431.—404.) tako podivljala, da se razborom i pametnim savjetima nije dala rukovoditi. Kada su tridesetorica stupila na čelo atenske države, bude pravo i zakon reć bi dokinut. Samo su oni bez pogibelji mogli živjeti, koji nijesu bili bogati i koji se nijesu usudili opirati tridesetorici, kojima je u svem samovolja i samoodluka bila mjerilom. Stoga se Sokrat veoma čuvao, da ne izazove gnjeva neuke svjetine i okrutne tridesetorice, ali je ipak došao dva puta u veliku pogibelj i to prvi put poslije pomorske bitke kod Arginuških otoka (406.). Pobjedonosni atenski vojskovodje nijesu poradi silne oluje mogli brodolomce spasiti a mrtvace pobrati i pokopati. Po jezičnim puntarima razdražena svjetina odsudi u pučkoj skupštini glasovanjem (ne istragom) sve vojskovodje na smrt te ih dade smjesta smaknuti osim dvojice, koji se nijesu u Atenu ni vratili sluteći što ih čeka. Toj se osudi jedini Sokrat usprotivio. Svjetina stane vikati, neka se istim glasovanjem i Sokrat odsudi. Sokrat je ovoj pogibelji teškom mukom umakao.

Kada su dvije godine iza toga tridesetorica državom upravljali, zavladao je u Ateni toliki strah, da se nije nitko usudio niti riječima, a još manje djelotvorno opirati. Manjoj pogibelji bijahu izvrgnuti neimućni i siromasi, a većoj bogataši i imućnici. Na ove potonje vrebali su tridesetorica svim mogućim zasjedama te ih bacala u tamnice, šiljala ih u progonstvo ili ih i samom smrću kaznila, da se njihovih dobara dočepaju. Nekoga dana pozovu tridesetorica pet gradjana — jedan od ovih bio je i Sokrat — u gradsku vijećnicu te im naložе, da smjesta otplove na Salaminu i da u Atenu dovedu veoma bogata Leona. Četvorica otplove te bez oklijevanja izvrše nalog a Sokrat mjesto u luku povratio se je kući prezrevši nalog tridesetorice. Leon, koji je bio Atenski gradjanin vojskovodja a rodio se na Salamini, bude bez sudbene istrage osudjen i smaknut. Da nije naskoro Trazibulo tridesetoricu odstranio sva je prilika, bila bi Sokrata ista sudbina stigla, koja i Leona,[25])

§ 7. Sokratov način življenja.

Sokrat je veoma umjereno živio, a potrebe, da bolje živi nije ćutio. Da je hotio udobno živjeti, bio bi mogao, jer su mu prijatelji sretstva nudjali, no on ih je zahvalom otklanjao. Od svojih je učenika primao potporu u živežu (Seneca de beneficiis 1, 8). Ksenofon i Plato tvrde, da novčane podpore nije primao, ali kod Diogena Lacrta (vidi § 19.) čitamo, da je i novčanu potporu primao. Čim je Sokrat ovaj svoj način življenja opravdavao, vidi Ksenofon. Memorab. 1, 6, 1. i sl., gdje čitamo (§ 10.) i poznate njegove riječi: „Ja držim, da je to božanski: ništa ne trebati, a tomu najbliže: najmanje trebati".[26])

Sokrat je, kada je kojega prijatelja mislio posjetiti ili ako je od prijatelja bio pozvan na čašu vina, donekle ugladio svoju vanjštinu na tijelu i na odjelu. Tako n. pr. pripovijeda Plato (simpos. c. 2.), da se Sokrat, kada ga je Agaton na pojutarje pozvao, okupao i cipele navukao — to bijaše sva njegova toaleta — te ironički rekao, da se zato tako nacifrao, da lijepi k lijepomu dodje. Tomu odgovara takodjer njegova ćud i ponašanje u društvu. Sokrat nije bio ni propovjednik morala ni ascet. On je putpuni Grk: medju drugovima veseo i zabavan; on je pun dosjetke i humora. Temperamentom je naginjao na melankoliju kao svi veoma duhoviti muževi n. pr. Plato, Empedoklo, Euripid i drugi.

Sokrat se iskreno i neusiljeno razgovarao sada s jednim, sada s drugim a sa ostalima pijuckao; on je u piću isto tako sve nadkrilio, kao što je inače bio najumjereniji. On savjetuje neka lijepo i pristojno iz malenih čaša piju, a kada bi došlo do velikih kondira, pobjedio bi u piću sve, a ipak se nije nikada opio.[26]b).

Sokrat bijaše jake i čvrste naravi; strogim je načinom življenja svim tegobama i potrebama lako odolijevao. Sve do duboke svoje starosti jačio tijelo redovno gimnastičkim vježbama, a kada je već mislio, da mu poradi starosti ne dolikuje više u javnim gimnazijama gombati se, plesao je svaki dan kod kuće poradi tjelesne kretnje (Diogen. Laert.). Harmid, mladi njegov prijatelj, zatekao ga jednom, gdje sam pleše te je iz početka začudjen mislio, da je poludio. Ovomu načinu življenja ima Sokrat zahvaliti, što nije nikada do svoje smrti bolestan bio, ni u vrijeme velike i strašne kuge za Peloponeškoga rata.

§ 8. Sokratova ćud.

Sokrat je bio ljubazan, blag i čedan, velik prijatelj svojih prijatelja, popustljiv, trpljiv. Njegovu veselost i duševno spokojstvo nije mogao ni najneugodniji dogodjaj, ni najveća uvrijeda smesti, njegovoj se ustrpljivosti i ravnodušnosti moramo diviti.[27]) Kod istraživanja i pretresavanja, na koja je rado izazivao, smio si ga dražiti, pogrditi, dapače tući. On bi se osvetio za ovakove proste uvrijede kojom duhovitom riječju.

Evo dokaza:

Jednom ga je neki veoma uzrujani protivnik ćusnuo. Sokrat na to ništa nego samo reče: „Kako je ipak dosadno, što ne možemo unaprijed znati, kada bi bilo dobro u kacidi izaći (Seneca de ira 3, 11.).

Jednom ga je netko nogom udario. Kada su se ljudi čudili njegovoj hladnokrvnosti, reče: Što? zar bi magarca, da me je nogom udario, sudu predao? (Diog. Laert.)

Sokrat pozdravi jednom nekoga uglednoga gradjanina. Ovaj mu nije odzdravio, već samo ponosno pokraj njega prošao. Mladi su se Sokratovi prijatelji zbog toga ljutili a Sokrat im reče: „Vi se sigurno ne biste ljutili, da me je tko sreo, koji je ružniji od mene. Čemu se dakle ljutite, što ovaj čovjek nije tako uljudan, kao ja?

Sokrat je jednom sasvim mirno slušao, da je netko o njem zlo govorio, a zatim je rekao: „Neka me i tuče, ako nijesam prisutan."

Ovomu se Sokratovu značaju moramo tim više čuditi, što znamo, da je Sokrat od prirode žestok i nagao bio.

Kod Cicerona čitamo[28]), da je jednom u Atenu glasoviti fiziognomik Zopyro došao, koji je obećao, da će svakomu njegovo duševno stanje iz njegovih ličnih poteza točno označiti. Zopyro nadje i Sokrata u nekom društvu, te mu mnoge mane i strasti predbaci na veliku radost ostalih, koji su se umjetnosti fiziognomika Zopyra od srca smijali, budući da nijesu ni traga takovih svojstvi na Sokratu vidjeli niti poznavali. Ali Sokrat je sam Zapyrovu tvrdnju potvrdio rekavši, da su sve te mane u njega bile visoko razvite, nu on da ih se je ipak velikim trudom i svladanjem sama sebe oslobodio.

§ 9. Sokratova nauka.

U Sokratovo vrijeme bijahu u Ateni žalosni odnošaji. U narodnim je skupštinama zavladala pokvarena svjetina. Valjani, uvidjavni i značajni muževi se nijesu miješali u upravu državnih posala. Narod su vodili egoistični demagozi i sikofanti. Stari narodni život potkopavahu sofiste, koji su i mladiće svojim naukama kvarili.

Sokrat videći ovo žalosno stanje, stane svoj narod poukom prosvijetljivati, da svojom glavom misli, da dodje do jasnih pojmova o najvažnijim stvarima. Sokrat je nastojao škodljivo sujevjerje iz bogoštovlja iskorijeniti, zastarjele mane iz države odstraniti. On je uvijek to isto poznatima i nepoznatima, prijateljima i učenicima kazivao, naime: nitko ne može biti valjan vojskovodja, niti valjano voditi rat, ako mu poslovi vojni nijesu poznati i ako nije proučio ratnu umječu. Nitko nije sposoban za obradjivanje oranica, tko se nije prilježno poljodjelstvom bavio; nitko ne može kućom ili dobarcem ili, što je najvažnije i najteže, gradom dobro upravljati, ako se nije prije veoma revno bavio proučavanjem svega onoga, što mora znati, da bude priznan kao sposoban vršitelj odredjena posla.

Sokrat je učio, kako su umjerenost, čednost, ljubav prama roditeljima, braći i sestrama, pravednost, pobožnost spasonosne i razborite prednosti, a kako su neumjerenost, umišljeno znanje, hvastanje, nepravednost, preziranje Boga itd. pogubne i nerazborite.[29])

§ 10. Sokratova filozofija.

Za poznavanje Sokratove filozofije su Ksenofontova i Platonova djela i kratke vijesti Aristotelove najvažnije. Sokrat sam nije nikakovih spisa ostavio,[30]) osim jedne pjesme (paian) na Apolina Delfijskoga, koji mu je svojom svečanošću za tridetet dana život produljio.[31]) Od te se pjesme sačuvao prvi stih. Osim toga je nekoliko Ezopovih basni, koje su se tada usmeno raširivale, u elegičkim distisima napisao. Nama se samo prvi stih jedne basne sačuvao. (Diogen. Laert.)

Filozofi (fizici, sofoi), koji bijahu prije Sokrata, nastojali su upoznati stvari, što ih očima gledamo; oni su razmišljali o postanju i naravi svemira (kosmos), o veličini sunca i mjeseca, o kretnjama i putevima zvijezda. Sokratu, premda ga je barem iz početka, poznavanje prirode veoma zanimalo, nijesu se kasnije ovakova istraživanja svidjala, nego ga je cijeloga okupilo pitanje o samom čovjeku: o njegovu duhu, njegovu djelovanju. Stoga Cicero (Tuscul. disput. 5, 4) dobro kaže, da je Sokrat bio prvi, koji je filozofiju

s neba dozvao, nju u gradove premjestio i takodjer u kuće uveo te prisilio ljude, da o životu i ćudorednosti, o dobru i zlu istražuju.

§ 11. Sokratova naučna metoda.

Da je Sokrat motrio i proučavao ljude, da je bio veliki poznavalac ljudi, dokazuju Ksenofontov spis Memorabilia i Platonovi dialozi.

Sokrat nije imao nikakva stalna sistema, da po njemu poučava, ali je ipak imao stalnu metodu, koja se po njemu, budući ju je on izumio, zove Sokratova metoda.[32]) Evo Sokratove u par riječi zbijene metode:

Sokrat je običavao zapitkujući i pitajući mnijenja onih, s kojima se zabavljao (razgovarao), izmamljivati, da uzmogne na ono, što su kazali, odgovoriti. Ljudi su zatim svoj nazor tako dugo branili, dok su mogli t. j. dok nijesu vidjeli i dopustili, da nijesu sasvim dobro sudili.[33])

A sada ću malko opširnije o Sokratovoj metodi progovoriti. Aristotel kaže, da se dvoje može Sokratu pridati: govori (razgovori), kojima se vodi do pojma (indukcija) i onda govori (razgovori), u kojima se odredjuju općeni pojmovi (definicija).

Sokratu bijaše, kada je poučavao mladiće, osobito mnogo do toga stalo, da ih učini valjanim i korisnim gradjanima, valjanim ljudima. Da pak to postigne, priučavao bi ih svijesnu radu. Svijestan pak rad treba jasne pojmnove: stoga je Sokrat mladiće (i surazgovaraoce i slušače i prijatelje, poznate i nepoznate) koliko je mogao, dovodio do jasnih i sigurnih pojmova o najvažnijim stvarima. Sokratu je dakle bio najviši princip razvoj pojmova.[34]) Razvoj pak pojmova ne postiže Sokrat u svakoga razgovaraoca na isti način. Nekojima (priprostijima) kazao bi Sokrat nešto ili ih što upitao te od njih zahtijevao, da svijesno uza nj pristanu. Drugi su opet (razvijeniji) morali sami pojam naći, dokle ih je zgodnim pitanjima na to navodio. Sokrat je naime redovno kazao koji sveopće priznani stavak kao ishodište (bazu), zatim je taj stavak svakojakim pitanjima tako dugo raširivao, dok ga nije doveo do vjerojatne istine (evidencija) ili barem do toga, da se razabralo, da je ono, što se pomišljalo, krivo bilo (pad).

Sokrat je redovno ovako postupao: On započinje u svojim razgovorima najobičnijima predodžbama, primjerima uzetim iz svakidanjega života, poznatim ili sveopće priznatim rečenicama[35]) te ponajprije dopušta, da njegov surazgovaralac taj pojam mirno

(Kuzmić str. 471. mirno razmatranje) razvija, dok mu Sokrat zadaje svakojaka, no uvijek jednostavna, takova pitanja, da odgovor sam po sebi brzo slijedi: zatim dovede svoga surazgovaraoca do toga, da opaža u svojim predodžbama množinu protuslovlja i da priznaje, da su ta protuslovlja zaista protuslovlja. Sokrat dakle čini tabulam rasam, t. j. Sokrat dovede svoga surazgovaraoca do toga, da razabere, da ništa ne zna. (Vidi niže Ksenof. Memorab. 4. c. 2, gdje Eutidem tri puta sam proti sebi govori i Kuzmić str. 369.). Sada tek počima Sokrat svoga surazgovaraoca iznova[36]) k pravoj spoznaji voditi, pa ga tako dugo pita i na njegova pitanja odgovara, dok ne izostave sve, što nije bitno[37]) Napokon spoji Sokrat (i surazgovaralac) ono, što je bitno i prijeko potrebno i tako dodje do prave definicije.

Primjera radi pročitajmo Ksenof. Memorab. 4, c. 2. Mladi Atenjanin Eutidem imao je priličnu knjižnicu. On se je ponosio svojom naobrazbom i učenošću te se nadao, da će jednom postati državnikom. Kada je Sokratu razgovarajući se s njim odgovorio, da želi postati državnikom (§ 11. politikoi), stane ga Sokrat potanko ispitkivati, da li ima pravi pojam o pravednost (§ 12.). Ovdje se (§ 11.—20.) dakle radi o pojmu „pravednosti".[38]) Sokrat da olakša istraživanje, napisa u pijesak **a** i **d**, da ono, što je nepravedno (adikon) pod **a**, a ono, što je pravedno (dikaion) pod **d** metnu. Pod **a** metnu dakako laganje, varanje, zločinstvo, otimanje slobode. Sada zapita Sokrat Eutidema, ne bi li što od toga, što su spomenuli, moglo i pravedno biti. Euditem odgovori, da ne bi moglo. Tada zapita Sokrat Eutidema, da li je nepravedno, ako vojskovodja neprijatelja u ratu vara i plijeni. Eutidem odgovori, da je pravedno. Ovdje si Eutidem prvi put protuslovi (§ 15.) Budući da je Eutidem iz početka mislio, da se to samo neprijatelja tiče[39]), prenesu sve (laganje itd.) od **a** pod **d**, budući da je ono, što je za prijatelje nepravedno, za neprijatelje pravedno — a mi moramo prema prijateljima uvijek iskreni biti. Sada zapita Sokrat Eutidema, da li smije vojskovodja svoje vojnike varati, da da ih ohrabri; da li smije otac svoga sina prevariti, da ga ozdravi; da li smijemo prijatelju potajno ubojito oružje oteti, da ga uzdržimo u životu. Eutidem potvrdi sve to i tako po drugi put sebi protuslovi (§ 17.) Nadalje zapita Sokrat Eutidema, da li je izmedju onih, koji prijatelja za to varaju, da mu naškode, onaj nepravedniji koji hotimice vara, ili onaj, koji nehotice vara, Eutidem odgovori, da je onaj nepravedniji, koji hotimice vara. Na to će Sokrat reći: Ako se sa pravednošću tako ima, kao sa umjetnošću čitanja i pisanja,[40]) da je onaj vještiji čitanju i pisanju, koji hotimice krivo čita

i piše, to je onaj pravedniji (bolji), koji znade, što je pravedno (dikaion) te hotimice vara i štetu nanosi. Eutidem si po treći put protuslovi (§ 20.) — Sada reče Sokrat Eutidemu, da naliči čovjeku, koji pokazuje jedan te isti put sad prema istoku, a sad prema zapadu (§ 8—21.) — tabula rasa.[41])

Sokrat se služi indukcijom, ali bez sistema. Sokrat zahtijeva, da se sve svede na svoj pravi pojam; no Sokrat nije teoretički ustanovio, kako se do pravoga pojma dolazi, već je to na pojedinim konkretnim primjerima pokazao. Sokrat tvrdi, da je znanje u subjektu, a Sokratova je zadaća to znanje iz subjekta na vidjelo iznijeti i dokazati subjektu, da ima u njega to znanje. To pak Sokrat svojim induktivnim postupkom na taj način postiže, što nastoji iz predočaba zadobiti pravi pojam — a to je njegova majevtika.[42]) Sokrat se ovako postupajući služi ili indukcijom[43]) ili analogijom[44]) ili ironijom[45]) obazirući se dakako svaki put na prilike.

Sokrat je sa svojim surazgovaraocem zajedno istinu tražio,[46]) ne kao mudrac, koji se svojim znanjem ponosi, već kao prijatelj.[47])

Sokrat se u svojim razgovorima služi poredbama (prispodobama),[48]) pripovijetkama,[49]) basnama[50]), stihovima[51]), poslovicama i sentencijama[51]).

Sokrat se sa surazgovaraocima nije razgovarao o onom, što je njega, već što je surazgovaraoce zanimalo. Stoga su ga pažljivo i s radošću slušali. Započeo bi pak svoj razgovor nečim sasvim običnim, indiferentnim, zatim bi postepeno prelazio od neznatne stvari k važnijoj, od šale k ozbiljnosti itd. te je svoga surazgovaraoca a da ovaj nije ni opazio, doveo do toga, da se je manama svojega prividnoga znanja čudio te opazio, da ne pozna je puta, koji vodi kreposti i sreći.

Tako se s mazom razgovarao o ljubavi[53]), s ponosnim čovjekom o častohleplju[54]), s učiteljima o njihovim učenicima[55]), sa starcem o starosti[56]), s bolesnicima o bolesti[57]), s umjetnicima o njihovoj umjetnosti[58]), s ljudima, koji bijahu u kakovoj neprilici o njihovoj nepriliki[59]), s heterom o umjetnosti, kojom može muškarce k sebi privlačiti i trajno ih pridržati[60]).

Sokrat se drugim tonom razgovarao s dječacima i mladićima[61]), drugim tonom sa svojim sinom[62]), drugim tonom s prijateljima[63]), drugim opet tonom sa svojim odrješitim neprijateljima[64]) i sofistima[65]), ali se ipak u svakom slučaju pokazao uzornim pedagogom[66]).

Toliko o Sokratovoj metodi. Tko pak želi doznati, kako je Sokrat svoju metodu praktički proveo, neka čita naročito Ksenofontove Memorabilije. U tom nam spisu predočuje Ksenofont Sokrata kao čovjeka naravna, kako je u istinu govorio i radio, predočuje nam ga kao čovjeka mudra i pravedna[67]). U svim Platonovim spisima, izuzev „zakone“, ima Sokrat glavnu riječ, pa stoga tvrde, da Plato pod Sokratovim imenom svoje vlastite ili poprimljene ideje priopćuje. Zato ne znamo, koje su misli i ideje Sokratove, a koje Platonove. No ipak moramo uzeti, da je ženijalni Plato, taj najglasovitiji i najznamenitiji učenik i prijatelj Sokratov, Sokratove ideje i metodu potpunoma shvatio i dalje razvijao.

Čitajući pojedine razgovore, što ih je Sokrat sa svojim sugradjanima imao, uvjerit ćemo se, da je Sokrat htio svoje sugradjane navesti na koju krepost ili ih osloboditi koje mane[68]); uvjerit ćemo se, da je svako Sokratovo nastojanje etičke naravi; da Sokrat svaku krepost[69]) postavlja u znanje[70]), da Sokrat tvrdi, da je pravo znanje samo ono, koje iz pravoga poznavanja pojmova potječe; da čovječji rad samo toliko vrijedi, koliko potječe iz pravog poznavanja pojmova, uvjerit ćemo se, da je Sokratu motiv za etiku praktična korist.

§ 12. Uporaba Sokratove metode na gimnazijske predmete.

Sokratovom se metodom: a) pamet razvija i jača (indukcija[71]), b) pamćenje se vježba i jača (analogija)[72]), c) srce se i duševna volja oplemenjuje (etika)[73]). To troje pripada u najbitnije zadaće poučavanja u gimnazijskim predmetima.

No naučna gimnazijska osnova, koja zahtijeva od učitelja, da učenike mnogo pozitivna (n. pr. koju naredbu, koji zakon itd.) nauči, ne dopušta učitelju, da se poučavajući jedino Sokratove metode drži. Gimnazijska dakle naučna osnova ne daje učeniku ni prilike ni povoda, da sam sve istražuje, da sam o svem razmišlja, da sam sve nadje. Gimnazijska metoda ne dopušta, da učitelj sve znanje iz učenika izmami. Bilo je doduše pedagoga, koji su držali, da se poučavajući moramo jedino Sokratovom metodom služiti[74]). Pristaše ovoga sasvijem heurističkoga poučavanja, da opravdaju svoj nazor, rado se na Sokrata pozivaju. Ali Sokrat je jedino o etičkim predmetima (Ksenof. Memorab. 1, 1, 16) raspravljao, o predmetima dakle, o kojima su njegovi slušači (učenici)[75]) već priličan pojam i znanje imali, te je tako mogao svojom naučnom metodom iz njihove duše ideje, koje su u njoj kao kakova klica drijemale, probuditi i na svijetlo iznijeti. Otuda možemo bez poteškoće saznati, da se Sokratovom metodom možemo služiti kod učenika, koji su potrebno prethodno obrazovanje stekli i koji

su sebi već pribavili dovoljno obilje pojmova i prethodnoga znanja, koji su već toliko razvijeni, da mogu svojim razumom spoj (spojitbu, red) misli oduljega dialoga pratiti, kojih je pažljivost i moč shvaćanja već dovoljno ojačala i izvježbala se. Sokratovom se metodom ne ćemo služiti kod svih naučnih predmeta, već kod onih, gdje treba predodžbe, koje učenik već ima, razumno razvijati, gdje treba, da učenik čuvstvuje, gdje treba, da učenik misli, a ti su predmeti: matematika, filozofske znanosti, etika, vjerouka, donekle i slovničko znanje.

No i u ovim učevnim predmetima moramo učeniku koješta priopćiti, o koječem ga poučiti, napućivati i poticati ga na koješta, da uzmogne ono, o čem se radi, naći; stoga se ne smije ni u ovim predmetima pouku jedino na heurističku metodu ograničiti. Jedina poraba heurističke metode činila bi poučavanje i u ovim predmetima veoma mlitavim, bila bi za učenike nepodnosljivo mučenje, a učitelj ne bi ni mogao, kao što sam već spomenuo, u vremenu školskim zakonom propisanim školsko gradivo svršiti. Učitelj mora prema gradivu sad na ploči kredom u ruci tumačiti i risati, sad opet pokazivati in natura, sad opet predavati. U nijednom predmetu ne može biti poučavanje sasvim bez predavanja. Učitelj se dakle poučavajući ne smije samo jedne metode držati, već je potrebno, da se sve tri gore spomenute metode uvijek i svuda podupiru, nadopunjuju. Kada se mora učitelj ovom ili onom metodom više ili manje služiti, odredjuje narav gradiva a učitelj treba, da to nauči[76]) i da se toga drži ugledavši se u Sokrata, toga najvećega učitelja sviju vremena, koji se nije držao samo heurističke metode, već se razborito svima učevnim sredstvima svojega vremena služio te veoma često i pokazujući i tumačeći poučavao, što možemo iz Ksenofentovih Memorabilia i Platonovih dialoga razabrati[77]).

Napokon neka učitelj, kada učenike pita bilo pod školskim satom, bilo na ispitu privatista, a naročito na ispitu zrelosti, razumljivo pita[78]). Ako li dobije učitelj nepovoljan, smiješan odgovor, neka se ne nasmije grohotom[79]).

§. 13. Sokratova vanjština.

Sokrat je bio veoma ružan, bio je veoma nalik satirima. Nos mu je bio utisnut, nozdrve uzvrnute, oči su mu iskočile, usne bijahu debele, a usta široka, mast lica njegova bijaše blijeda, on je bio ćelav, ledja mu bijahu široka a trbuh velik i spušten (viseći). Jednom riječi: Sokrat je bio prava karikatura grčke ljepote.

Sokrat govori često sam živahnim humorom o svojoj vanjštini.

U Ksenofontovu simposionu (c. 5. §. 5—7) čitamo razgovor Sokrata sa lijepim mladićem Kritobulom. Sokrat reče ozbiljno se šaleći, da bi pravedni suci njega ljepšim proglasili od Kritobula. Razgovor počima ovako:

Sokrat. Znaš li, za što oči trebamo?

Kritobul. Očito za gledanje.

Sokrat. Tako bi dakle već moje oči bile ljepše od tvojih.

Kritobul. Kako to?

Sokrat. Jer tvoje samo ono vide, što pred očima leži, a moje i sa strane, jer su iskočile.

Kritobul. Veliš li ti, da su u raka najljepše oči od svih stvorova?

Sokrat. Ta svakako, jer ima i po čvrstoći oči najbolje stvorene.

Kritobul. Neka, a čiji je nos najljepši, tvoj ili moj?

Sokrat. Ja mislim, da je moj, ako su nam bogovi radi mirisanja nosove načinili; jer tvoje nozdrve gledaju u zemlju, a moje su uzvrnute te od svakuda primaju miris.

Kritobul. A kako može utisnuti nos biti ljepši od ravna?

Sokrat. Jer ne zagradjuje poglede, već dopušta, da vide oči najkraćim putem ono, što hoće, dočim visoki nos — kano da prkosi — oči pretinom dijeli.

Kritobul. Za usta popuštam, jer ako su načinjena za odgrizanje, mnogo bi više ti odgrizao, nego ja.

Drugi dokaz:

Sokrat je Myrtou, kćerku ili unuku Aristida Velikoga (Plutarh, Aristid. c. 27.), koja bijaše udova, zbog njezina siromaštva, premda ni sam ne bijaše imućan, u svoju kuću primio. Neki pak tvrde, da ju je uzeo za drugu ženu, te je tako u isto vrijeme imao dvije žene[80]). To bijaše u Ateni državnim zakonom dozvoljeno, budući da se pučanstvo dugotrajnim ratovima umanjilo[81]).

Ako se s jedne strane obazremo na Sokratove običaje (Ksenof. Memor. 1, c. 6; Plato. simposion c. 36.), mnogobrojna njegova podrugivanja i ironije i napokon njegove sarkasme, kojima i ista Platonova apologija obiluje, ne ćemo se čuditi podrugljivcu Lukijanu, koji veli (Istinite povjesti knjiga druga), da se Sokrat ni u Eliziju ne može okaniti podrugivanja pa da se sam Radamantis na nj ljuti i da mu se često zagrozio, da će ga s otoka (dobrih, blaženih) odstraniti, ako bude neprestance svoje budalaštine brbljao i ako se ne bude ironije odrekao te mirno blagovao. Ako si predočimo Sokratovu fisiognomiju, kako nam ju predočuju pisci (n. pr. Plato. Teetet. c. 2; simposion c. 32., Aristofan. Oblaci v. 360,

filozof Seneka fragmen. 13. (de matrimonio) § 62. i ako pogledamo Sokratovu sliku, namiće nam se i nehotice misao, da je Sokrata sama priroda učinila tipom ironije. Ako li se s druge strane obazremo na njegove krasne, poučne razgovore, na njegovu naučnu metodu itd. te pomislimo, da ima svaki čovjek svoje mane, svoju zlu i dobru stranu, dopustit ćemo rado, da se je donekle s pravom o Sokratu i ovo kazivalo: „Sokrat je, kada šuti, ružan, a kada govori, lijep".[82]).

§ 14. Ksantipa, Sokratova supruga.

Ksantipa nije bila takova, kakovom se obično danas drži, već dobra gazdarica, ljubezna majka, koja je svoja tri sina brižljivo odgajala. Ksenofon (Memor. 2, 2, 7; simpos. 2, 10.) kaže jedino to, da je bila prkosna. Inače Ksenofon, Plato i Sokratovci ne pripovijedaju ništa o njezinim nekrepostima. — Zar je kakovo čudo, ako je Ksantipa, priprosta Atenjanka, ne imajući smisla za filozofsko „bumlovanje" svojega muža, koji je kućanstvo zanemarivao, katkad nešto prežestoka i odviše strastvena bila? Ta uvijek je bilo i uvijek će biti takovih žena, pa i danas ih ima. Tek kasniji pisci pripovijedaju anegdote i slične stvari o Ksantipi. Tako kaže Gelij (n. a. 1, 17.), da se pripovijeda, da je Ksantipa bila puna hira i svadljiva, da je po danu i po noći bila prava ženska goropad i puna dosadnosti. Alkibijad se tomu jako čudio te zapitao Sokrata, zašto tako neprijaznu ženu ne protjera iz kuće. Sokrat mu odgovori: „Kada nju ovakovu u kući trpim, priučavam se i vježbam, da izvan kuće obijest i nepravdu ostalih ljudi lakše podnašam.

Kod Diogena Laerta čitamo: Kada je Sokrat jednom bogataše na večeru pozvao, a Ksantipa se stidila, što nije sjajnu večeru priredila, reče joj Sokrat: „Budi mirna. Ako su umjereni, ne će prezirati naše jestvine; ako li su neuvidjavni, nas nije briga." Sokrat je istom zgodom pridodao, da se čini, da većina ljudi samo zato živi, da jede, mi pak moramo jesti, da živimo.

Diogen Laert pripovijeda i to, da je Ksantipa Sokrata jednom strašno grdila, pa pošto je vičući već sve moguće psovke ljutite žene iscrpala te budi poradi njegove hladnokrvnosti, budi poradi njegove ironičke ustrpljivosti do skrajnosti neustrpljivom postala, u svojoj žestini izlila na nj punu posudu vode u času, kada je isti, da se tuči njezinih pogrda ukloni, iz kuće izlazio. Vodom poljeveni Sokrat, sa kojega je sve curilo, okrene se smiješeći se pratiocu, koji je upravo za ove afere u kuću stupio te mu reče: „Ja sam si mislio, da će poslije tolike grmljavine ipak daždjeti."

Filozof Seneka piše[83]), da je taj sud bio lonac, koji se po danu ne rabi, a tekućina, koja bijaše u njem, da je bila neizreciva sadržaja.

Kada je jednom Alkibijad Sokratu prijazno kazao, da je Ksantipa nepodnosiva, reče Sokrat: „Ja sam se tomu već odavna tako priučio, kano da čujem kreketanje žaba. Zar je tebi gakanje tvojih gusaka i kokodakanje tvojih kokoši dosadno?" Alkibijad odgovori: „Ne, ali ove mi jaja nesu i legu guščiće i piliće." Na to će Sokrat: „A Ksantipa meni djecu radja."

Kada je Ksantipa Sokratu na trgu kabanicu sa ramena strgnula a znanci mu savjetovali, neka joj se šakom osveti, reče: „Lijepo, da bi nama, kada bi se šakački tukli, svaki od vas dovikivao: „Udri Sokrate! udri Ksantipo!" Zatim im reče, da sa odviše žestokom suprugom treba tako postupati, kako postupaju konjanici sa žestokim konjima.

Kod Ksenofonta u simposionu (2, 10) čitamo: „Antistene reče: „O Sokrate! ako si ti toga mnijenja, zašto ne odgajaš ti Ksantipu, koja je najprkosnija žena od sviju, što ih je ikada bilo što ih ima i što će ih biti?" Na to odgovori Sokrat: „Budući da želim s ljudima živjeti i družiti se, uzeo sam Ksantipu za ženu potpuno si svjestan, da ću moći, budem li s njom mogao izlaziti na kraj, lahko sa svim drugim ljudima živjeti."

Sokrat reče jednom, da su mu tri zla u dio pala: gramatika[84]), siromaštvo i zla žena.

U Elijanovu spisu „Variae historiae" (11, 12) čitamo, da je jednom Alkibijad sjedio sa mnogim prijateljima kod stola, koji bijaše atičkim[85]) i perzijskim poslasticama prenatrpan i da je veoma dragocjeno, vanredno veliko i umjetno pecivo Sokratu u kuću poslao. Ksantipa već odavna na intimnost Sokrata i dražesnog Alkibijada ljubomorna, smatrala je ovu po mirodijama zadišuću paštetu poklonom, koji je imao poput zamamnog pića Sokratovu naklonost prema Alkibijadu još povećati. Zato se po svojem običaju razljuti, gnjev ju spopade te otme objema rukama robu kolač iz ruku, baci ga na tla i stane gaziti nogama po njem. Sokrat, koji je sa strane stojao i sve to motrio, reče napokon smiješeći se: „Gle, sada ne ćeš ni ti ništa od toga dobiti."

Plutarh[86]) pripovijeda, da je Sokrat jednom nekoga prijatelja pozvao u goste. Ovoga je gosta Ksantipa veoma zlo primila. Ona je svoju ljutost iskalila tim, da je stol prevalila.

Ako Ksenofon i Plato ne spominju ovakovih stvari o Ksantipi, otale još ne slijedi, da su sve iz prstiju isisane.

Sokrat je imao kada je uzeo Ksantipu za ženu, malenu kućicu i kupusište (vidi §. 2.) a od oca je baštinio priličan kapital (vidi §. 4.) Osim toga je bio kipar (vidi §. 3.). Kasnije je izgubio kapital (vidi §. 4.), a kiparski zanat sve to više zanemarivao, dokle ga nije sasvim napustio (vidi §. 5.), javne službe nije primao, ponude inostranih vladara kao Arhelaja kralja, Macedonskoga, je odbio. Ksantipa je mislila, kada je pošla za Sokrata, da će Sokrat, koji je bi izvrstan kipar, budući se tada u Ateni mnogo gradilo, pridržati svoj unosni zanat, a ona da će biti ugledna i imućna gradjanka, majstorica, te bezbrižno živjeti. No kada je vidjela, da je Sokrat izgubio kapital, da je napustio svoj zanat, da nije hotio nikakove službe preuzeti, da je svu brigu za kuću prepustio njoj, a on da je cijeli božji dan do sunčanoga zapada okolo po gradu hodao, da često nije ni noćio kod kuće, već bi istom drugi dan kasno u veče kući došao, postade, u svojim nadama prevarena, onakova, kakovom nam ju predočuju Gelij, Diogen, Laert i drugi spomenuti pisci.

Da Ksantipa nije gladovala ni nužde trpila, zaključujem odatle, što je Sokrat kod sebe često piknike priredjivao, što je od svojih učenika potporu u hrani pa i u novcu primao.

Ksantipa je rodila Sokratu barem četiri sina. Najstarijemu bijaše ime Lamproklo.[87])

Sokrat je bio svojim sinovima, dok bijahu još djeca, veoma čuvstven i nježan otac. On se s njima igrao. Jednom ga zateče Alkibijad, gdje se jašeći na trstici sa svojim sinčicima igrao [88]) te nije porumenio, kada mu se Alkibijad smijao.[89])

Neka priča veli, da su Sokratu njegovi sinovi, kada su poodrasli, sa svoje nepromišljenosti mnogo neprilika zadavali i da su se kud i kamo više na majku Ksantipu, nego na oca uvrgli.[90]

Dominicus Baudius tvrdi dapače, da su Atenjani učinili pravo djelo milosrdja, što su Sokrata prisilili, da je pio otrov, te ga tako oslobodili Ksantipe, koja ga je do skrajnosti mučila.

Nu godine 1715. nastojao je Heuman u prvom svesku „Acta philosophorum“ povratiti Ksantipi dobar glas.

U Morgenblattu Gradačke Tagesposte od 21. srpnja 1907. ima u podlistku članćić „Xantippen“, u kojem se imenuju neke žene, koje možemo pravim Ksantipama zvati: Echte Xantippen, schlechte und wirklich böse Weiber, das sind, um nur einige Dichterfrauen zu nennen, Rousseaus Therese, Bürgers „Schwabenmädchen“ Elise, Brentanos zweite Frau Auguste Bussmann, Grabbes „Lucie“.[91])

§ 15. Nekoliko Sokratovih rečenica.

1.) Kada se netko ljutio, što mu se, kada je pozdravio, nije odzdravilo, reče Sokrat: „Smiješno je, što se ne ljutiš, ako sretneš čovjeka rdjava tijela, a sada te peče, što si se namjerio na čovjeka pogane duše.“

2.) Kada je netko kazao, da jede bez teka, reče Sokrat: „Akumen[92]) uči dobar lijek zato.“ Kada je onaj zapitao, kakov, reče Sokrat: „Prestani jesti; tko prestane, živjet će ugodnije, jeftinije i zdravije.“

3.) Kada je netko svojega lijenoga, proždrljivoga slugu tukao, reče Sokrat: „Je li si promislio, tko više batina zaslužuje, ti ili tvoj sluga?“

4.) Sokrat je nekomu savjetovao, neka putuje u Olimpiju i neka se ne boji dugoga putovanja; ta i kod kuće hoda cijeli dan tamo amo.

(Ksenofon Memorab. 3, 13.).

5.) Kada je neki prostak Sokrata batinom udario, primi Sokrat taj udarac ustrpljivo i reče: „Ni magarca ne bi bio tužio, da me je kopitom udario. (Vidi §. 8.).

6.) Sokrat savjetovaše mladićima, neka se često u zrcalo pogledaju. Ako su lijepi, neka se svoje ljepote vrednima pokažu; ako li su ružni, neka svoju ružnost valjanim odgojem zastru.

7.) Sokrat se čudio, da kipari najvećom pomnjom nastoje, da kamen načine čovjeku veoma sličnim, a same sebe zbog svoje nemarnosti čine kamenu sličnima.

8.) Kada je netko Sokrata zapitao, da li bi se oženio ili ostao neženja, odgovori: „Ili se oženio, ili se ne oženio, kajati ćeš se.“

(Diogen. Laert.)

Ovu (8.) rečenicu je Valerije Maksim (7, 2.) ovako raširio (protumačio):

Kada je neki mladi čovjek Sokrata za savjet zapitao, da li bi se oženio ili bi za uvijek neženja ostao, odgovori mu Sokrat: „Ili se oženio ili se ne oženio, kajat ćeš se. „Ako se ne oženiš, doteščat će ti samotovanje, djece ne ćeš imati, tvoj će rod izumrijeti, tudjinci će tvoji baštinici biti; ako li se pak oženiš, imat ćeš uvijek brige, sijaset jada, predbacivat će ti miraz, imati ćeš nesnosne ohole rodjake, brbljava će ti punica dodijavati, tvoja će žena imati obožavaoca, ti ne ćeš znati, kako će ti djeca proći.

9.) Sokrat se na svjetinu nije baš mnogo obazirao veleći: „Zar da jedan krivi novac ne primim, a čitavu hrpu krivih novaca da primim?“

10.) Sokrat običavaše kazivati, da ništa ne zna osim samo to, da ništa ne zna, a ostali ljudi da ni toga ne znadu.[93])

(Diogen. Laert.)

11.) Kada se netko Sokratu tužio, da mu putovanje po inozemstvu nije ništa koristilo, reče: Nije ni čudo, ta ti si sobom putovao.[94]).

12.) Kada je netko Sokrata pesnicom udario, nije Sokrat ništa drugo kazao van, da je dosadno, što ljudi ne znadu, kada treba u kacidi od kuće poći.[95]).

(Vidi i broj 8.).

13.) Sokrat reče robu: „Ja bih te tukao, da nijesam srdit.[96])

14.) Kada je neki Atenjanin svojega mladoga sina k Sokratu poslao, da razvidi njegove duševne sposobnosti, reče Sokrat: „Govori, mladiću, da te vidim.“[97])

0.) Kada je netko pitao Eukrita, da li bi volio Kroeso ili Sokrat biti, reče: „Za života volio bi Kroeso biti, a kada budem umirao, Sokrat.“

(Vidi i Kralik str. 72.).

§ 16. Sokratov daimonion.

U Sokratu bijaše božanski glas, koji ga je, koliko je god puta hotio nešto učiniti, što se njegovomu finijemu ćudorednomu čuvstvu protivilo, od toga čina odvraćao Taj je glas zvao Sokrat svojim daimonionom. Ako li je taj glas šutio, držao je Sokrat, da mu se čin odobrava.

Sokrat je učio, da taj glas nije samo u njemu, već u svakom čovjeku, u kojega je nepokvareno srce i odana pobožnost. U kratko: taj glas nije ništa drugo van „glas savjesti.“[98]).

Bilo je, a ima još i danas drugih mnijenja o Sokratovu daimonionu:

L. Apulej napisao je knjigu „De deo Socratis.“ U toj knjizi drži Apulej taj daimonion osobitim zuštitnikom Sokratovim, kućnim larom.

Crkveni oci pristaju uz tumačenje Neoplatonika. Oni drže Sokratov daimonion pravim (istinitim) bićem, naravju, koja izmedju

čovjeka i Boga posreduje, ali se ne slažu u tom, da li je bio dobar ili prokleti angjel t. j. da li je bio angjel ili vrag. Tertulijan sv. Ciprijan, Minutius Felix i Laktantije drže ga zlim duhom, pomagačem vraga, pravim vragom. Sv. Justin nazire u njem nebesku, sasvim savršenu narav, a u Sokratu prethodnika Isukrstova.[99])

Erasmo došao bi često u napast te poviknuo: „Sancte Socrates, ora pro nobis!“

§ 17. Sokratova smrt.

Sokrat si je svojom metodom: zapitkujući i pitajući ljude te dokazujući im njihovo neznanje, nadalje svojom ironijom mnogo protivnika naprtio.[100]) Delfijsko je proročište Sokrata proglasilo najmudrijim čovjekom.[101]) Ksenofon pak veli,[102] da Atenski puk zaslužne muževe proganja, svaku nadmašnost mrzi, ponizuje, najglasovitije muževe u zatočenje tjera ili na smrt osudjuje, a neznatne muževe častima uzvisuje. To su neki dalnji razlozi Sokratove obtužbe na smrt.

Važniji razlozi optužbe su: vjerski Sokratovi nazori i tadašnje političko državno stanje.

Država Atenska i cijela njezina uredba bijaše pod neposrednom zaštitom bogova. Taj pak odnošaj države prema bogovima bijaše bogoštovljem (religijom) točno ustanovljen tako, da se je morao svatko običajnoga i pod zaštitom državnih zakona propisanoga bogoštovlja držati. To bogoštolje nije smio nitko prekršiti; tko ga je prekršio, postao je krivcem bezboštva.

Evo par primjera, kako su Atenjani strogo kaznili one, koji, su se budi činom, budi riječima o državne bogove ogriješili.

Elijan veli,[103]) da su Atenjani svakoga smrću kaznili, koji je u mjestu, koje je bilo posvećeno ma kojemu od njihovih heroja, samo i jedan mladi dub posjekao.

Atenjani su nekoga Atarbesa, kada je jednoga, Eskulapu posvećenoga vrapca ubio, smrću kaznili, premda je Atarbes iz neznanja ili kako neki drugi tvrde, u ludosti to učinio.

Sofista Protagora je u svojem spisu „O bogovima“ oprezno izjavio, da ne zna, da li ima bogova ili ih nema. Ali je ipak poradi te izjave bio pred sud pozvan te na smrt osudjen. Toj je kazni utekao bjegom. Njegovi su spisi, pošto su ih morali svi, koji su ih imali, povratiti, na trgu spaljeni.[104])

Filozof Stilpo, koji je u šali rekao, da Minerva nije bog već božica (u grčkom jeziku znači riječ „theos“ i bog i božica), bio pred sud pozvan i iz Atene prognan (Diogen. Laert).

Osokoljeni ovim i sličnim jeretičkim parnicama nadahu se Sokratovi protivnici, da će Sokrat biti odsudjen, pa makar ga budu samo zbog bezboštva tužili.

Sadržaj pismene tužbe, koju su tužitelji protiv Sokrata g. 399. podnijeli, jest ovaj: Sokrat je krivac, što ne priznaje državne bogove bogovima, već uvodi druge sasvim nove bogove. Sokrat je krivac, što mladiće kvari. Predlog kazni: Smrt.[105])

Tužitelji bijahu Anyt, ugledni državnik, zaslužni demokrat; Melet, loš pjesnik i govornik Lykon. Što su baš državnik, pjesnik i govornik tužbu podnijeli, možemo si tim protumačiti, što je Sokrat cijeli svoj život bez milosrdja vrijedjao ta tri stališa. (Sokrat je bio u političkom obziru aristokratskih načela.)

Sokrat se je u svojim govorima, kako u Platona čitamo, o njekim dijelovima pjesničtva veoma nepovoljno izrazio. Sokrat je dirajuć u Homera i Hesioda — bibliju i katekizam grčke religije dirnuo. Kadšto je zahtijevao, da se predane priče o bogovima i herojima ne smiju i nadalje tako pripovijedati.[106]) Tim je sam tradiciju o bogovima dokinuo. Stoga mu se može pravom predbaciti da stare (narodne, državne) bogove niječe. Njegov pak daimonion (§ 16.) smatrali su dokazom, da uvadja nove bogove.[107]) To, što Sokrat nije vjerovao u stare bogove i nove uvodio, bijaše za tužitelje podjedno dokaz, da kvari mladiće.

Što je Sokrat bio na smrt osudjen, nijesu njegovi vjerski nazori ni napadaji pisaca komedija krivi. To bijaše samo izlika, jer da su njegovi vjerski nazori imali uzrokom biti, bili bi ga već odavna na smrt osudili, a ne istom u 70. godini njegovoga života. Pravi je razlog, što je bio na smrt osudjen političko stanje u Ateni poslije dugotrajnoga peloponeškoga rata — dakle državni odnošaji.

§ 18. Sokratova vjera.

Kod Grka je Sokrat bio prvi, koji je samo u jedno božanstvo, stvoritelja, nevidljivoga, sveznajućega, posvudnoga upravitelja svemira vjerovao. Sokrat govori u svojim razgovorima često o drugim podredjenim božanstvima, a to jedino poradi razumljivosti i običaja.[108])

Sokrat je širio valjanije pojmove o božjoj providnosti i štovanju boga, o odnošaju ljudi prama božanstvu i o dužnostima ljudi prema božanstvu, ali je uzprkos svemu tomu došao u sukob sa državnom religijom, što već spomenusmo.

Kako je Sokrat posljednje dane svojega života u tamnici sprovodio, vidi Platonov dialog Kriton, a kako se pred sucima

branio ili bolje rekuć obranu prezirno odbijao, vidi Platonov dialog Apologiju. Valerij Maksim pripovijeda (6, 4, 5, ext. 2.), da je govornik Lysias Sokratu obrambeni govor sastavio, a kada mu ga je pročitao, da je Sokrat rekao, da bi morao sam priznati, da ga treba osuditi na smrt, kad bi ga tko mogao nagovoriti, da taj Lysijev ponizni, skrušeni, za prijeteću oluju udešeni govor u najudaljenijoj Scitskoj samoći govori.

§ 19. Imena nekih u brošuri spomenutih pisaca i vlastitih imena.

1. Diogenes Laörtios, grčki pisac, napisao je u drugoj polovici drugoga stoljeća posl. Krsta deset knjiga o životu i naukama glasovitih filozofa.

2. Lukianos — grčki Voltaire — rodio se oko godine 120. posl. Krsta. Spisi su mu veoma satirički i sačuvani.

3. A Gellius rodio se oko godine 160. posl. Krsta, a napisao djelo u 20 knjiga pod naslovom: „Noctes Atticae“.

4. Valerius Maximus napisao od god. 28—32. poslije Krsta djelo: „Factorum et dictorum memorabilium libri novem“.

Aspasija, Aspasia.
Ciprijan, Cyprianus.
Elijan, Aelianus.
Empedoklo, Empedocles.
Eshil, Aeschylos.
Eskulap, Aesculapius.
Ezop, Aesopus.
Eutidem, Euthydemos.
Fanareta, Phainarete.
Fokilid, Phokylides.
Fedon, Phaedon.
Kreso, Croesus.
Kratilo, Cratylos.
Laida, Lais.
Lizija Lysias.
Propileje, Propylaea, orum.
Polignot, Polygnotus.
Radamant, Rhadamanthys.
Teognid, Theognis.
Theodota, Theodote.
Trasibulo, Thrasybulus.
Tertulijan, Tertullianus,
Tukidid, Thucydides.
Teetet, Theaetetus.

BILJEŠKE.

1.) Grčki hramovi bijahu obično zidom opasani i gajem opkoljeni. Sokrat hoće, da budu hramovi podignuti na mjestima što vidljivijim i nepristupačnijim, da se uzmognu oni, koji hoće bogove štovati, čistim srcem hramovima približiti i da ih štropot i žamor množine ljudi, koji napunjuju ulice ne zbunjuje. (Ksenof. Memorab. 3, 8, 10.; Aristotel. polit. 7, 1, 1.). Pročitaj i u knjizi: Weltschönheit. Versuch einer allgemeinen Aestetik von Richard Kralik. Wien. Verlag von Carl Kongen 1894. i to na strani 47. „Die Raumschönheit der Welt".

2) Valerije Maksim 3, 4, 6, extra 1.

3) Plato Teetet c. 44.

4) Plato Eutidem c. 24.

5) Ksenof. Memorab. 3, c. 12.

6) Sravni Plato. Protag. c. 15.

7) n. pr. Plato. Protag. p. 339 A i sl.=c. 26.

8) Plinij. h. n, 36, 59.

9) Ksenof. Memorab. 3, c. 10 u Breitenbahovu izdanju.

10) Pisci školskih knjiga, obazirući se lih na Sokratovu nauku i značaj, kuju Sokrata u zvijezde (Sravni br. 4.).

11) Ksenof. oeconom. 11. 3.

12) Aristofan. Ptice 1282, 1552; Oblaci 361.

13) Platon. simposion, naročito c. 2., gdje čitamo, da se okupao i metnuo na noge sandale. Ksenofon pripovijeda, da je Sokrat kod sebe piknike priredjivao. I to je dokaz, da u njegovoj kući nije bila tolika nečistoća, koliku neki pisci spominju.

14) Plato. apolog. p. 31 c, c. 18; Ksenof. oeconom. c. 2, 3; Memorab. 1, 2, 1. — Schultz u sinonimici lat. jezika piše s. v. paupertas: wer wenig hat, ist pauper, wobei er dennoch wohl von dem Seinigen leben und zufrieden und glücklich sein kann. Vidi i Seneca epistol. 2. 6; 87. 39.

15) Možeš pročitati i Cic. Tuscul. 4. 37. 80; de fato 5. 10.

16) Atenu naziva Tukidid (2. 41.) školom Grčke.

17) Platon. Protagor. c. 24; Cic. pro Flacco c. 26. 62. (Vidi i § 1.)

18) Aspasija se sa svojim ocem preselila iz Mileta u Atenu da ovdje, kao i mnogi inozemski filozof i umjetnik nadje svoju sreću. Državnik Periklo razvjenčao se sa svojom suprugom i vjenčao s Aspasijom. Aspasija bijaše žena lijepa, duhovita, puna dosjetaka, stoga je Sokrat koji je i sam bio pun dosjetaka i veseljak, rado boravio u njezinu društvu te često govori o njoj kao o kakvoj učiteljici, dakako na svoj ironički način. Priča se, da je prava izumiteljica Sokratove metode Aspasija. — Aspasija je tvrdila, da je ona po-

takla Perikla, da se je popeo na besjednicu te izrekao ono glasovito nadgrobno slovo onim Atenjanima, koji su prve godine peloponeškoga rata pali (Tukidid 2. c. 35—46). — Aspasija bijaše i optužena, da je svojim govorima religiju, a svojim vladanjem ćudorednost vrijedjala. Pred sudom se sama branila (Plutarh Pericl. c. 24. i sl.) Sa Aspasijom prispodobi Hypatiju, kćerku matematičara Theona. O Hypatiji vidi n. pr. Nicolai: Povjest grčke literature str. 717.

[19]) Diotima, svećenica iz Mantineje. U Platonovu simposionu (c. 22—26) čitamo njezin razgovor sa Sokratom o erosu (bogu ljubavi; ljubavi). To, što mudra gospodja Diotima u ovdje spomenutom razgovoru pripovijeda, dokaz je, da nije bila baš sustežljiva, kao što nije ni djevica Ana Marija Schürmann, učena fantastkinja, koja se rodila u Kölnu 5. studenoga god. 1607., a umrla 4. svibnja 1678., bila stidljiva, kako se dolikuje djevici.

Danas se navadno uzima, da je spomenuti razgovor Sokrat (Plato) izumio, a Diotima da nije nikada ni živjela.

[20]) Theodota je bila glasovita hetera, koju su tada za najljepšu ženu u Ateni držali. Kasnije je bila ljubovca Alkibijadova. Sokratov razgovor š njom vidi Ksenofon. Memorab. 3, c. 11, O njoj vidi i Kralik str. 86. No Plutarh veli (Alkibijad. c. 39.), da je Timandra, majka hetere Laide, bila Alkibijadova ljubovca. Tko želi priličan pojam o grčkim heterama zadobiti, neka pročita 1.) brošuru: Die Hetären, griechische Freudenmädchen, Sittengemälde aus dem Altertume. Zweite Auflage. Leipzig. Dyksche Buchhandlung. 2.) Lukijanove spise: a) „Toxaris ili prijateljstvo“ o heteri Harikleji. b) Razgovori hetera. 3.) Ksenofon. Memorab. 2, c. 1. § 22—25. Kakovom Prodik ovdje „Zloću“ (Kakia) opisuje, takove bijahu hetere: žene ugojene, našminkane itd. — Vidi i Aristofanove „Žabe“ v. 149—152. i tumačenje k tima stihovima.

Najglasovitije hetere bijahu u Ateni, a najviše njih i najbogatije u Korintu. Kako je nastala poslovica: „Ne može svatko u Korint putovati“ vidi Gellius n. a. 1, 8. i tumačenje Hermanna Schütza k Horacu epistul. 1, 17, v. 36: non cuivis homini contigit adire Corinttum. — U Korintu sa raskalašenosti zloglasnom gradu nijesu se ni kršćani sačuvali od svake ljage.

[21]) Seneca dialog 2, 18; 7, 27, 2. i Diogen. Laert.

[22]) Posprdavalac Lukijan veli u svojem spisu „Piscator seu reviviscentes“, da je svjetini prirodjeno, da se raduje porugama i doskočicama, a naročito, ako se ono, što se najčastnijim smatra, smijehu izvrgava. Zatim veli, da su Aristofan i Eupolis u svojim ludim komedijama hotjeli Sokrata ruglu izvrći.

[23]) Cicero de fato c. 5, 10; Plutarh de mala hereditate c. 9, p. 856. c.

[24]) Ksenof. Memorab. 1, 1, 11; 4, 8, 10. sl. i Plato i drugi pisci.

[25]) Plato. apolog. c. 20. Ksenof. Memor. 1, 2, 32; 3, 2, 1. Ob ovim citatima neka razmišljavaju oni, koji svojom besavjesnošću i nepromišljenošću drugima materijalnu štetu čine i duševne boli zadavaju.

[26]) Posprdavalac Lukijan piše u svojem spisu „Cynik“ ovo: Bogovi nemaju nikakovih potreboća. Da točnije uvidiš, koje je srodstvo medju „malo trebati“ i „mnogo trebati“, promisli, da djećaci više trebaju, nego odrasli ljudi, žene više nego muškarci, bolesnici više nego zdravi ljudi, u kratko, da slabiji ljudi više trebaju, nego jači. Stoga bogovi nemaju nikakovih, a bogovima najbliži najmanje potreboća.

[26]b) Plato. simposion. c. 31, c. 35, c. 39.

[27]) Cic. de off. 1, c. 26.

[28]) Cic. Tuscul. 4, 37. 80; de fato 5. 10.

[29]) Pročitaj u Ksenofontovim Memorabilijama 3, c. 14.—4. c. 3. neka pročitaju bezbošci. — 1. c. 5. neka pročitaju oni, koji prekomjerno jedu, piju, ljubakaju; koji su neprijatelji napornoga rada, a prijatelji spavanja (sravni 4, c. 5) — 1, c, 7, neka pročitaju oni, koji rado o sebi govore, koji se hvastaju, — 2, c. 7. neka pročitaju oni, koji bi rado dobro živjeti, ali se stide raditi, — 2, c. 1, § 21—33. (Heraklo na raskršću) neka pročitaju prvo oni, koji se, kada s kim idu, koji je u časti viši od njih, sada desno i lijevo, sada natrag ogledavaju, da li ih tko vidi s kim idu; drugo oni, koji druge grde, ponizuju itd. misleći, da će tim sebe uzvisiti, a treće oni, koji najvole sebe hvaliti.

U ostalom držim, da je Prodik ovom alegorijom atenske mladiće hotio prvo zastrašiti i odvratiti od tadanjega nećudorednoga i raskalašenoga života predočivši im zle posljedice, a drugo potaknuti ih, da žive tako, kako su njihovi veliki pradjedovi živili i dostojno naobrazbe, što su ju uživali.

Tko želi o Prodikovu Heraklu na raskršću više doznati, neka pročita raspravu ovu: Der Sophist Prodikus und die Wanderung seines „Herakles am Scheidewege“ durch die römische und deutsche Literatur. Von Professor Dr. Franz Riedl. Ova je rasprava štampana u: Jahresbericht des k. k. I: Staatsgymnasiums zu Laibach am Schlusse des Schuljahres 1907./1908.

[30]) Cicero de oratore 3, 16, 60.

[31]) Ksenofon. Memorab. 4, 8, 2.

[32]) Sokrat je jasno i razumljivo mislio te nastojao, da i druge tomu priuči. Jasnoća dakle i odredjenost bijaše vlastitost i duša Sokratove metode. Sokratova je metoda po tom sasvim protivna psitacismu, koji pamćenje množinom riječi napuni, a razum praznim, srce hladnim ostavi.

[33]) Cicero de finib. b. et m. 2, 1, 2. Cic. Tuscul. 1, 4, 8.

[34]) Na pr. Ksenof. Memor. 4. c. 6; Platon. Teages. c. 2. § 5.; dialog Sofistes.

[35]) Na pr. Ksenof. Memorab. 1. c. 4. § 2: Sokrat: „Reci mi, Aristodeme, ima li ljudi, kojima si se divio radi mudrosti?“ — Id. ibid 2. 2. 1: „Reci mi, sine, poznaješ li neke ljude, koje zovu nezahvalnima?“ — Plato Laches c. 16. pag. 190. d: Sokrat: „Što je hrabrost?“ — Plato: Harmid c. 7. pag. 159: Sokrat: „Reci mi Harmide, što držiš, da je razboritost?“

[36]) Na pr. Ksenof. Mem. 4, 2, 16; palin., Plato Laches c. 18. p. 191 c. palin un etc.

[37]) Vidi Kuzmić str. 369. i 370: definicija preširoka, preuska. — U Platonovu Lachesu ima šest definicija za pojam „hrabrost“. Za prvu definiveli Sokrat, da je preuska, a za drugu, da je preširoka.

[38]) Prava definicija riječi „pravednost“ nije u ovom razgovoru nadjena. To ne bijaše ni Sokratova namjera, koji je taštomu Eutidemu jedino njegovo neznanje hotio dokazati.

[39]) Čitamo doduše i to, da je Sokratu sreća i pojedinaca i cijeloga čovječanstva pred očima bila, no to ne spominju nigdje ni Ksenofont ni Platon. — Sokrat je, kao što kod Platona čitamo, držao i to, da ne smijemo ni neprijateljima zlo činiti. Ali Ksenofont (Memor. 2, 6, 35) tvrdi protivno

[40]) Kuzmić str. 399. redak 5. i sl. odozdo.

[41]) Sokrat dokaza ovdje (Ksenofon. Memor. 4, c. 2.) Eutidemu sasvim jasno, da onaj, koji ne pozna sebe, koji pravo ne zna, što je dobro, što je

puk (demos), nije sposoban, da bude glavar pučke vlade (demokracije). — Tabulam rasam opažamo naročito često u Platonovu dijalogu Teetetu.

[42]) Sokrat je svoj postupak poučavanja, kojim je iz unutrašnjosti svojih surazgovaralaca razvijao pravu spoznaju (pojmove) s obzirom na zanat svoje majke Fainarete, koja bijaše primalja (maia) nazivao maievtikom t. j. primaljskom vještinom.

[43]) Indukcijom se služi Sokrat, dok predodžbu učini pojmom; Sokrat počima uvijek s nečim opće poznatim, iz pojedinih iskustva zaključuje na nešto opće. O indukciji poredi i Kuzmića str. 369. i 370. — Najljepši uzorak Sokratove indukcije (i podjedno ironije) čitamo u Ksenof. Memorab. 4. 2; Ksenof. Memorab. 2. 6. veoma je poučljivo za Sokratovu indukciju — Id. ibid 2, c. 2. i 3.

[44]) Analogijom se služi Sokrat, dok iz više primjera svakidanjega života zajedničku rečenicu apstrahira te ju poredjujući uporavlja na slučaj, o kojem je baš govor. Na primjer Ksenof, Memorab. 2, 6. § 6. i 7; 2, 7. § 13—14: bajka o psu i ovcama. Lijepu analogiju i podjedno valjano pravilo za život čitamo u Ksenof, simpos. 2, § 24—26.

[45]) Ironijom se služi Sokrat ovako: Sokrat se učini kano, da ništa ne zna te se obraća na svoje surazgovaraoce, da od njih nauči, što oni znadu. Ali kad to, što surazgovaraoci znadu, istražuje te njihove predodžbe analizuje, pokaže se, da je njihovo znanje prividno znanje — tabula rasa. Sokrat pokazuje surazgovaraocima, da se njihove predodžbe ili medju sobom ili s drugima protive, no Sokrat izvadi istinu, koja je u njima te govori dalje o njoj, pak ju upotrijebi kao bazu za svoje dalje pretresanje.

Sokratova je ironija ili blaga šala ili trpko, zagrižljivo, uvredljivo ruglo, koje je prouzročilo to veću bol, što su se više oni smijali, kojih se nije ticala, Sokratovu ironiju opažamo osobito često u Platonovim dialozima. Čitajući neke dialoge morali bismo često zijevati, da ne naidjemo na koji satirički potez, koji nam izmamljuje smiješak (Poredi svrhu epizoda n. pr. u Vergilijevu spisu Georgica).

Primjer ironije kao blage šale: U Platonovu dialogu Menonu (c. 2.) učini se Sokrat kao da ne zna, što je krepost te želi doznati definiciju pojma „krepost." Menon, što veliš, da je krepost? (c. 2.) Imućni mladić Menon kaže Sokratu mjesto definicije, u čem stoji krepost muškarca, žene, djevojke, muškarca, koji je već u godinama, slobodnoga čovjeka, roba (c. 3.). Na to će Sokrat: „Sretna li mene, što sam, dok samo jednu (mian) krepost tražim, našao cijeli roj kreposti, koji na tebi visi." Šala (ironija) jest ovdje u suprotnim riječima Sokratova odgovora: „Samo jedna krepost" (koju je tražio) i u „roj kreposti", (što ga je na svoju veliku sreću našao). Isto je tako šala u riječima: „koji na tebi visi." Grčki je naime izričaj „para soi keimenon" uzet od novčanoga prometa bogataša.

Kao primjer Sokratove ironije, koja je trpko, zagrižljivo itd. ruglo, pročitaj Platonov dijalog „Hipija maior." Vidi i pročitaj bilješku 65. — O sofistu Hipiji pročitaj i Cicero de oratore 3, c. 32, 127.

[46]) N. pr. Platon. Harmid. c. 13.

[47]) Platon. Teetet c. 6. p. 149 a; Ksenof. Memorab. 4, 6, 1.

[48]) Sokrat se služio poredbama u razne svrhe. Njima je uzrujane ljude umirivao, tužne liječio, lakoumne obuzdavao, ljude tvrda srca umekšavao. Ali glavna mu svrha bijaše, da ga surazgovaraoci i slušači što bolje razumiju. Stoga se Sokrat nije nikada poredbama iz daleka, već uvijek iz bliza uzetima služio na pr. poredbama o čovječjem tijelu, o čovječjim potrebočama, o ušima, o očima, nogama i rukama, o prirodi, koja čovjeka okružava, o najpoznatijim životinjama i pticama, o bilju, drveću itd. Vidi Platonove dialoge n. pr. Protagor. Teag. Alkibiad. I. i Ksenof. Memorab. 1, 2. 32; 2. c. 3, i c. 10; 3, c. 13, § 1.

I Isukrst se služio poredbama. Vidi sv. pismo n. pr. Luc. c. 6, c. 11. v. 34. c. 12. v. 22—28. Mat. c. 6, c. 12, v. 10—12.

[49]) Pripovijetke rado slušaju i djeca i odrasli ljudi. To je Sokrat, taj poznavalac ljudi, dobro znao, stoga je u svoje razgovore često i rado upleo pripovijetke. Na pr. Platon. Alkibiad II. c. 12. Ksenofon. Memorab. 4, 2, 33.

I Isukrst je ljubio pripovijetke. Na primjer o izgubljenom sinu, o milosrdnom Samaritancu, kako se toranj u Siloe srušio.

[50]) Sokrat nije upleo u svoje razgovore samo mitičke basne, kakove čitamo u Platonovim dialozima n. pr. Gorg, c. 79; Protagor. c. 11. sl. i alegoričke n. pr. Ksenof. Memorab. 2, 1, 21—34. već i Ezopove n. pr. Ksenof. Memorab. 2, 7. 13. — Sokrat je dapače, kada je u tamnici bio, Ezopove basne u stihove pretvarao. Vidi Platon. Fedon. c. 4. i Kralik str. 524.

[51]) Stari su Grci i Rimljani ljubili stihove a pjesnike kud i kamo više štovali, nego ih mi danas štujemo. Pjesnici bijahu njihovi proroci, vrači, ljudi bogovima nadahnuti. Grci su gradivo, da nauče svoje sinova čitati i pisati, uzimali iz epskih i didaktičkih pjesnika: Homera, Hesioda, Solona, Teognisa. Vidi Platon. Protagor. c. 15. i 26. — Sokrat često spominje Homera, Hesioda, Epiharma i druge. Vidi Ksenof. Momorab., Platonov Lysisa c. 9. — Sokrat dapače u stihovima sanja. Plato. Kriton c. 2. — Pjesnike, ljubimce bogova i ljudi, ljube svi narodi.

[52]) Sokrat često spominje poslovice i sentencije na pr. Platon. Alkibiad I. c. 18. Protagor. c. 26. i 28. Republika knjiga 2. i 3.

I Isukrstu budimo zahvalni za poslovice. Vidi n. pr. Sv. pismo Luc. 4, 23: Medice, cura te ipsum i Propheta non est acceptus in patria; Mat. c. 15. v. 14: Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt. Luc. 6. v. 45.: Ex abundantia cordis os loquitur.

[53]) Platon, Lysis, naročito c. 1.

[54]) Platonov Alkibiad. I., naročito c. 1—2. Čitaj i Kralik str. 81.

[55]) Platonov Teet. naročito c. 2.

[56]) Platon. respublica (politija) 1, c. 2, i Cicer. Cato maior c. 2, 6: Volumus itd.

[57]) Platon. Harmid. c. 4. i 5.

[58]) Ksenof. Memor. 3. c. 10.

[59]) Ksenov. Memor. 2. c. 7.

[60]) Ksenov. Memor. 3. c. 11.

[61]) Sokrat se s dječacima i mladićima prijazno razgovarao. Vidi n. pr. Ksenof. Memor. 3, c. 6; Platon. Lysis (Lysis i Meneksen bijahu dječaci, a Hipotales i Ktesip mladići). Sokrat bi mladiće i dječake, naročito plašljive pohvalio, osobito kod prvih odgovora, da ih osokoli, da bi i na daljnja njegova pitanja rado odgovarali. Pohvalio bi ih pak ne samo, ako su dobro, nego i, ako su bar donekle dobro odgovarali. Ako je pak koji mladić odviše ludo odgovorio, nije ga ukorio, niti mu neznanje ili nepažljivost prebacivao,

već bi ga samo opomenuo, dakako ne najfinije i najblaže. (Ksenof. Memorab. 4, c. 2. § 8. i 9; Platon Ion. c. 1. i 2. Hiparh. p. 226.

Sokrat se medju djačacima i mladićima sam dječakom i mladićem ćutio. Valerij Maksim pripovijeda (8, 8 extra 1.), da je Sokrat igrajući se sa svojim sinčićima na batini jašio i da nije porumenio, kada ga je Alkibijad zatekao te mu se rugao.

62) Sa svojim najstarijim sinom Lamproklom, koji je imao, sva je prilika, razloga, da se tuži na svoju majku Ksantipu, govori Sokrat kao otac sasvim kategorički, no jednostavno i razumljivo, ublažujući ga dobrim savjetima (Ksenof. Memor. 2, c. 2). — Zaista krasan primjer pedagogike.

63) Tako je n. pr. Sokrat svojega prijatelja Aristarha izliječio od nekih predsuda i mudrim savjetom njegove neprilike uklonio (Ksenof. Mem. 2. c. 6.).

64) Tako n. pr. Sokrat svojega neprijatelja Kritiju (i Harikla) nemilice sramoti i porugljivo pita i draži. (Ksenof. Memor. 2, c. 2, § 30. i 32—37.).

65) Protiv sofista služi se Sokrat trpkim podrugivanjem. Tako n. pr. navaljuje pod osobom nekoga trećega na Hipiju (Plato. Hip. maior) ironijama, sarkasmima, laskanjem i pretvaranjem, šalom i podrugivanjem, smiješnim mikrologijama i trivijalnostima, da toga lijepoga, taštoga sofistu dovede u nepriliku, da ga smete, da ga osramoti i smiješnim učini. — u ovakovim bi slučajevima Sokrat često i granice pristojnosti prekoračio tako, da se je morao čovjek fina odgoja kao što je bio Harikle (Platon. Gorg. c. 49.) od stida zarumeniti. Vidi i Ksenof. Memor. 1, 6, i 4. c. 4.

66) Uzor-primjer pedagogike čitamo u Ksenofontovim Memor. 2, c. 2., gdje opominje Sokrat svojega sina Lamprokla, neka bude zahvalan materi svojoj i neka ju štuje.

67) Vidi n. pr. Ksenof. Memor. 4, 8. 11.

68) Ksenof. Memor. 1, c. 4, § 3. i 8. c. 7; 2, ce. 1, 2, 3; 3. c. 12.

69) Krepost je po Sokratovim nazorima „pravo poznavanje onoga, što je dobro“. — Premda čovjek bez sumnje nastoji, da čini ono, što je dobro i da se kloni onoga, što je zlo, ipak može ne rijetko nastati sumnja, što je zapravo „dobro“ i „zlo“. Kad je tomu tako, mislio je Sokrat, da naša tamna čežnja za onim, što je dobro, potrebuje svjetiljku, koja će tu našu tamnu čežnju morati voditi do jasnoće, a ta je svjetiljka „induktivno iškolani razum“, onaj naime razum, koji se mora indukcijom, metodom naime, koju je Sokrat učio, služiti, da uzmogne u puku rasprostranjene, prilično nejasne i tamne predodžbe o ćudoredju jasne pojmove pretvoriti.

70) Ksenof. Memor. 3, 9, 5; Platon. symposion c. 29. (p. 212); Seneca epist. 89.: nam nec philosophia sine virtute, nec sine philosophia virtus.

71) Jasno je, da indukcija podupire razvoj pameti. Na pr. Ksenof. Memor. 4, c. 6.

72) Da se analogijom pamćenje i vježba i jača, svatko će priznati. Ako n. pr. tko koji stanoviti slučaj valjano razumije, lako će se i kojemu drugomu, tomu sličnomu slučaju dosjetiti; a dva slična slučaja uspored postavljena lako se u pamćenju potkrepljuju; ako se n. pr. učenik ne može čemu domisliti, kažimo mu koji drugi slični, poznati slučaj, a učenik će moći na naše pitanje odgovoriti. Ako se učenik ne može dosjetiti, da je oblik „viđen“ postao od „vid-jen“ (Maretić slovn. § 124 a), a znade, da je oblik „mlađi“ postao od „mladji“ (M. sl. §. 96 b), upitajmo učenika, kako je postao oblik „mlađi“, to će se učenik odmah dosjetiti, kako je postao oblak „viđen“. —

Kolike li radosti za učenika, što je sada sam znao, da je oblik „viđen“ postao od „vid-jen“. — Tako i u latinskom i u grčkom jeziku. Na pr. rex od reg-s, fylaxo od fylak-so.

73) Da se etikom srce oplemenjuje, dokazuje gotovo svako poglavlje Ksenofontovih Memorabilija. Sokrat je svaki svagdanji slučaj upotrebio, da uči etiku (Ksenof. Memor. 4, 8, 11), a to je bila njegova prava tendencija. Tako može svaki učitelj u Sokratovim razgovorima i riječima za svoj predmet naći par strana, da vježba ne samo pamet i pamćenje učenikovo, nego i da mu srce oplemeni. A to mora učitelj i činiti, ako hoće, da bude u pravom značenju učitelj, kao što je bio Sokrat. — Tako n. pr. matematičar u Platon. Ionu c. 3. i Menonu c 16—19 (fr. Cicero Tuscul. 1, 24, 57), Teetet. c. 5; Hip. maior pag. 303. § 52; Fedon c. 53, Fedr. c. 59; Eutifron c. 14; Ksenof. Memor. 4, c. 7. — Vidi i Kralik str. 61.

74) Filantropska škola. Na primjer K. Friedr. Bachradt.

Za pouku u gimnazijskim predmetima biti će dovoljno, ako ovdje samo tri metode istaknemo.

a) Sokratovu, kojom se napućuju učenici, da sami nadju naučno pravilo. Nju smo već spomenuli. (Heurističku i kateketičku ili erotematsku ili dialošku metodu možemo nazvati podvrstima Sokratove metode).

b) Akramatsku. Učenik sluša učitelja, koji neprekinutim govorom svoj predmet predaje i tumači.

c) Deiktičnu. Učitelj postavlja glavnu važnost u pokazivanje i risanje.

75) Pod Sokratovim učenicima ne smijemo razumijevati učenike u današnjem smislu, već slušače ljude, koje je, zabavljajući se š njima, poučavao ne na jednom te istom mjestu, već na raznim mjestima (Ksenof. Memor. 1, 1, 10.). Ti ljudi bijahu zanatlije, umjetnici, državnici, pisci, Naročito bi Sokrat rado općio s mladićima, koji su težili za višom naobrazbom, da ih uvede u nauke filozofije.

76) Kako treba učenicima tumačiti, naučit će učitelj, ako sam o tom razmišljava: ako sluša iskusne učitelje, kako tumače; ako sebi u pamet dozove, kako su njegovi učitelji tumačili i pitali i kojega je učitelja tumačenje i pitanja lako shvatio i razumio, a kojega ne; ako čita pedagoške knjige i različite naputke. Ta u tima će mlad i neiskusan učitelj naći mnogo zrnce. Predavanja pak o pedagogiji onih sveučilišnih profesora, koji nijesu nikada ili samo par godina srednjoškolski učitelji bili, nijesu u mojim očima drugo, van teorija. „Alle Theorie ist grau“. Zar ne, Punjanine Hanibale? (Cicero de orat. 2, 18, 75.).

77) Ksenof. Memorab. 4, c. 2; Platon. Protagor, c. 26.

78) Platon. Lysis c. 13. p. 276 a i c. 15. pag. 218 e.

79) Vidi bilješku 61.

80) U filozofa Semeke (fragmast 13, § 62. de matrimonio) čitamo ovo: Sokrat je imao dvije supruge: Ksantipu i Mirtou, unuku Aristidovu. Budući da su se ove dvije žene često medju sobom svadjale, običavao se Sokrat njima smijati, što se svadjaju poradi njega, najružnijega čovjeka, u kojega su nozdrve uzvrnute, glava čelava, ledja rutava, a noge natrag izvinute.

81) Gell. n. a. 15, 20 i Kralik str. 40.

82) Kod Plutarha (Marc. Cat. c. 7.) pripovijeda Plato o Sokratu, da je kod slučajnoga susreta spolja bio na oko tupoglav, podrugljiv i prkosan, a iznutra pun zanosa i misli, koje slušatelje do suza diraju i srce njihovo mek-

šaju. — Čitaj i u knjizi: „Aus dem Gedenkbuche eines Schulmannes für seine jungen Freunde". Von E. Walser. Wien. Selbstverlag. — Druck von Carl Gerold's Sohn. 1886. na strani 20. naslov: Hülle und Kern". — Čitaj i u Erasmovoj knjizi: „Encomion moriae" (hrv. pohvala ludosti.)

Goltz veli: . . . Männer allein haben die Erlaubniss, leidlich hässlich zu sein, falls sie Genie besitzen.

[83]) Dialog 2, c. 18, 5. (de constantia sapientis).

[84]) Probe Sokratovoga gramatičkoga mudrovanja vidi u Platonovu Kratylu.

[85]) Platon. politeia 3, c. 13.

[86]) De cohibenda ira c. 13.

[87]) Ksenof. Memorab. 2, 2, 1.

[88]) Valerije Maksim 8, 8, 1.

[89]) Tako nama Plutarh (Agesilaj c. 25.) za Agezilaja, koji je bio veliki prijatelj djece, pripovijeda, da se je sa svojom djecom, dok bijahu još malena, igrao i na trstici jašio. Kada ga jednom neki njegov prijatelj zatekao, umoli ga Agezilaj, neka o tom nikomu ni riječi ne kaže, dok ne bude i on sam otac djece.

[90]) Vidi Seneca, epistola 104, § 27; Plutarh (Marc. Cat. c. 20.). Vidi i u bilješci 82. spomenutu knjigu: „Encomion moriae".

[91]) Možda će koga i ova brošura zanimati: „Aphorismen berühmter Autoren, zur Charakteristik schlimmer Frauen". Dritte Auflage, Graz 1887. Verlag von Paul Cieslar.

[92]) Akumen, Sokratov prijatelj, bijaše po zvanju liječnik.

[93]) Cic. Acad. 1, 4, 16. Spomenutu je rečenicu engleški historičar Thomas Caryle ovako preudesio: „Samo mudri znadu, da ništa ne znadu." Vidi Blaue Bücher i to knjigu: „Arbeiten und nicht verzweifeln" str. 58. — Pročitaj u knjizi: „Worte der Weisen aus allen Völkern und Zeiten v. K. Hertz. Stuttgart. Druck und Verlag von Gebrüder Kröner. Na strani 47. br. 314. produljeno mnijenjenje blagopokojnoga Scheich Auhadeddina.

Filozofski pisac Heraklit Efeški, nepodnosivo oholi muž, započeo bi tim, da je priznao, da ništa ne zna, a svršio tim, da je tvrdio, da sve zna.

[94]) Seneca epistol. 28, 2. i 107, 7. — Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba.

[95]) Seneca de ira 3, 11.

[96]) Seneca de ira 1, 15, 3.

[97]) Pazi na svoje riječi; one su za poznavaoca ljudi fino mjerilo tvojega načina mišljenja, vjerno zrcalo tvoje duše. Vidi u bilješci 82. spomenutu knjigu: Aus dem Gedenkbuche etc. na str. 48. (Die Macht der Sprache.)

[98]) Evo dokaza: Plato apolog. c. 29. (p. 38 d), c. 32. (p. 40 d), Ksenof. Menor. 4, 8, 5; Plato. apolog. c. 19. (p. 31 d), c, 26. (p. 26 b). Pročitaj i Kuzmić. str. 381.

[99]) Nešto više o tom i mnijenja nekih učenjaka vidi u Ogórku str. 123—126.

[100]) Plato apolog. c. 9. i 10.

[101]) Plato apolog. c. 5. i drugi pisci.

[102]) Plato. Respubl. Atheni. c. 1, 14.

[103]) Variae historiae 5, 17.

[104]) Cicero de natura deorum 1, 23, 63; Valerije Maksim. 1, 1, 7; Diogen Laert.

[105]) Ksenof. Memorab. 1, 1, 1; Platon. Eutydem. c. 2.

[106]) Platon. politija 2, c. 17—21; 3, c. 1—5; 10, c. 1—7.

[107]) Vidi i Aristofanove „Oblaci", gdje dolazi, da Zeus nije bog (v. 365.), a oblaci i aether (v. 254, 265, 266) da su bogovi.

[108]) Ksenof. Memorab. 1, 4.

SADRŽAJ.

